

MA'RIFATPARVAR JADID OLIMLARINING IJODIDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARINING YORITILISHI

X.S.Tursunboyeva

Toshkent davlat pedagogika
universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Jadid ma'rifatparvarlari tomonidan ta'lim-tarbiyani takomillashtirishga doir ilgari surilgan g'oyalar hamda ularning ilmiy pedagogik faoliyatidagi ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari borasida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Jadidlar, ta'lim -tarbiya nazariyasi, pedagogik qarash, ma'rifat.

ВЗГЛЯД НА ИДЕИ СОВРЕМЕННЫХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ ДЖАДИДОВ ОБ ОБРАЗОВАНИИ

Х.С.Турсунбоева

Докторант Тошкентского государственного педагогического университета

Аннотация. В данной статье написана об идеях, выдвигаемых джадидами по совершенствованию образования, и их взглядах на образование в их научной и педагогической деятельности.

Ключевые слова. Джадиды, теория воспитания и обучения, педагогическое видение, просвещение.

LOOK AT THE IDEAS OF JADIDS IN EDUCATION AND TRAINING

X.S.Tursunboyeva - Doctoral student Toshkent state

Pedagogical University

Abstract. This article talks about the ideas put forward by the Jadids to improve education and their views on education in their scientific and pedagogical activities.

Key words. Jadids, theory of education and training, pedagogical vision, enlightenment.

Bugungi kunda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayoni O'zbekistonda milliy o'quv dasturi qabul qilinishi va amaliyotga joriy qilinishini ta'lim va tarbiya uzluksizligining asosiy bo'g'ini sifatida qarash mumkin. Oliy ta'lim tizimida ta'lim va tarbiya takomillashuvi jarayoni tarixi va taraqqiyoti

o'tmishdagi boy meroslarni targ'ib qilish . amalda qo'llash biz yoshlarning zimmasiga ulkan vazifalarni yuklaydi. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: Jadidlarning ma'rifatparvarlik faoliyati haqida: “Jadidlarning g'oyalari yangi O'zbekiston strategiyasi bilan har tomonlama uyg'un va hamohangdir” , deya ta'kidlaydilar.

Ayni paytda , Turkiston xalqlari tarixida chuqur iz qoldirgan ulkan ijtimoiy-siyosiy harakat – jadidchilik yangidan, xolisona o'rganilishi lozim bo'lgan tarixiy jarayonlar jumlasidandir. So'nggi paytlarda Turkiston Jadidchilik harakati haqida ko'plab tadqiqotlar e'lon qilingan, ammo ushbu harakat faoliyatining ajralmas qismi bo'lgan pedagogik faoliyat masalasi pedagog olimlarimiz tomonidan kam o'rganilgan mavzular sarasiga kiritish mumkin.

XIX asr oxirida O'rta Osiyoda ya'ni hozirgi O'zbekiston hududiga kirib kelgan ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy oqim – jadidchilik, jumladan, ma'rifatparvar olimlarning sayl harakati va faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Bu harakat ta'lim tizimini yangilash va musulmon maktablarida o'qitish usullarini takomillashtirishga xizmat qilgan. Turkistonda ta'lim sohasiga jadidchilikning ta'siri katta bo'ldi. Bu zamonaviy maktab tizimini rivojlantirish, o'qitishning yangi uslublarini joriy etish va aholi o'rtasida savodxonlikni oshirishga xizmat qildi. Pedagogik metodlarni rivojlantirish va o'qituvchilar malakasini oshirishga ham e'tibor qaratildi. Jadidchilik aholi , jumladan, xotin-qizlar o'rtasida ta'limning keng tarqalishiga yordam berdi, bu esa mintaqada bilim olish va savodxonlikni oshirishga olib keldi. Xususan, XIX asrning oxirlarida vujudga kelgan jadidchilik harakati XX asrning boshlariga kelganda o'z cho'qqisiga yetdi. Yillar davomida bir-biridan farq qiluvchi rivojlanish boshqichlarini bosib o'tdi. Vatan va millat taraqqiyoti uchun jadidlar turli xil yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatdilar. Ushbu harakat vakillari jamiyatda ijtimoiy –siyosiy islohotlar o'tkazish uchun kurashni muhim masala deb bilganlari holda, ta'lim-tarbiya uchun kurash jadidlar faoliyatining asosiy diqqat markazida turdi. Jadidlar mamlakat istiqloli va istiqboli ma'rifat bilan bog'liqligini chuqur anglab yetganlar. O'zbekistonda XIX asrdan boshlab milliy vatanparvar ziyolilar tomonidan istiqlol harakatlari va modernizatsiya ishlari olib borildi. Bu harakatlar natijasida jadidlar ta'sirida, aytish mumkinki, innovatsion harakat vujudga keldi. Jadidchilik harakati tarafdorlarining yirik namoyondalari: Mahmudxo'ja Behbudiy (1878-1919), Fayzullo Xo'jayev (1896-1937), Munavvarqori Abdurashidxonov (1878-1931), Abdurauf Fitrat(1884-1939) , Is'hoqxon Ibrat (1862-1937), Saidrasul Aziziy (1866-1933), Abdulla Avloniy (1875-1943), Sadridin Ayniy (1878-1962), Saidahmad Siddiqiy (1864-1927), Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929), Abduqodir Shakuriy (1875-1943), Ismatulla Rahmatullaev (1883-1962) kabi ma'rifatparvarlar yangi usuldagi

maktablar ochish bilan birga o'lkada ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotida faol ishtirok etib, ma'rifatparvarlik sohasidagi ishlarni amalga oshirganlar. O'sha davr talabiga javob bera oladigan darsliklar kitoblarini yozib, nashr qildirganlar, o'z hisoblaridan bosmaxonalar tashkil qilib Turkiston xalqlarining siyosiy ongini oshirishga o'lkaning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida faol ishtirok etishga undash uchun bir qator gazeta va jurnallar chop etganlar hamda "Jamiyati xayriya" kabi xayriyalar tashkil qilganlar.

Shuningdek, ilg'or tajribali ma'rifatparvar olimlar – ilm taraqqiyotning asosi ekanligini anglagan holda, avvalo qoloqlikdan qutilishning haq yo'li deb, ma'rifatni tanlaydilar. Bu maqsad yo'lida XIX asrning so'nggi choragida Turkistonda dastlabki yangi usul maktablari tashkil etila boshlaydi. Jadidchilik harakati mintaqaning markaziy hududlarida jadal rivojlanadi. Xususan, Toshkent, Buxoro, Samarqand va Xorazm bu borada ancha faolroq edi. Shu bilan birga vodi, viloyatlar ham jadidchilik harakatining foal harakatlari olib borilgan qaynoq joylardan edi. 1983-yilda Buxoro amirligida "birinchi" rasmiy yangi usul maktabi faoliyat ko'rsata boshladi. Turkiston hududida tashkil topgan jadid maktablaridan – Qo'qonda 1898-yilda ochilgan maktabni ko'rsatish mumkin. Bu maktab Salohiddin domla tomonidan tashkil etilgan edi. To'raqo'rg'onda 1886-yilda yangi maktabni jadidchilik harakatining nufuzli vakillaridan bo'lgan Is'hoqxon Ibrat Qo'qon shahrida madrasa tahsilini olgach ochadi, ammo u ma'lum sabablarga ko'ra tezda yopiladi. Mazkur voqeadan keyin Ibrat 1887-1895-yillari Yevropa va Osiyoning bir qator mamlakatlarida bo'lib, o'ndan ortiq chet tillarini o'rganishga kirishadi. Xorijiy ilm-fan yutuqlari va texnika mo'jizasi bilan yaqindan tanishib, 1907-yilda yangidan "usuli savriya" maktabini ochadi. Bu maktabda 25 nafar qishloq bolalarini o'qitadi. Xorijiy safardan qaytib, yurt taraqqiyoti uchun jadal faoliyatga o'tib jadidchilik harakatining a'zosiga aylanadi. Ta'limni o'zi tomonidan ishlab chiqilgan dastur asosida tashkil etadi. U olgan tajribalari asosida o'z maktablarida haftalik dars jadvalini joriy etishga erishadi.

O'sha kezlarda Jadidlarning e'tibor markazida bo'lgan, aytish mumkinki, faoliyatining asosini tashkil qilgan faoliyat bu nashriyotchilik bo'lgan. Ular faol ravishda ommaviy maqolalar yozganlar va shu orqali aholini savodli qilishga bel bog'laganlar. Bu esa o'z natijasini ko'rsatganligini yangi usuldagi maktablarda ta'lim olishni istovchi talabgorlarning soni ortib borganligidan ham ko'rish mumkin. Maktablarda yoshi katta insonlar ham savod chiqarish uchun qatnagani, aholining bilim olishga ishtiyoqi ortib ketganligi bilan izohlanadi. Ularning yana bir e'tibor qaratgan sohalari bu teatr sohasi bo'lib, mamlakatda o'ta mashhurlikka erishdi. Bu san'atning joriy qilinishidan ko'zlangan asosiy maqsad xalqni ma'rifatli qilish edi.

Moddiy manfaatdorlik mutlaqo ko'zda tutilmagan jadidlarning mana shunday faoliyati ham har taraflama tahsinga sazovor.

Shu nuqtayi nazardan, jadidlarning harakati tufayli XX asr boshlariga kelib o'nlab yangi usul maktablari faoliyat ko'rsatmoqda edi. Turkistonlik jadidlar faolligi yanada oshdi va jadidchilik harakati ushbu jarayonlar ta'sirida siyosiy tus ola boshladi. Musulmon madrasalarida talabalarning siyosiy faolligi ham sezilarli darajada oshgan edi. 1908-yilda Qo'qon shahridagi bir guruh ilg'or fikrli madrasa talabarlari "Shamsinur" jamiyatini tuzdilar. Bu jamiyat a'zolari o'zlarining asosiy vazifalari deb, aholini bilimli va ma'rifatli qilish hamda madrasalarda tabiiy va aniq fanlar ham o'qitilishining joriy qilinishini belgilab olgan edilar. O'lkadagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy masalalar ham jamiyat yig'ilishlarida muhokama qilinib borildi. 1874-yilda Xiva xonligida matbaachilikning paydo bo'lishi, toshbosma usulida kitoblar chop etishning yo'lga qo'yilishi natijasida maktab o'quvchilari va madrasa talabalarining ta'lim olish imkoniyatlari bir qancha kengaydi. Yangi usul maktablari va ular negizida vujudga kelgan jadidchilik harakatini yoshlar ongiga singdirishda "Yosh xivaliklar" harakati a'zolari faol ishtirok etdilar. Shu bilan birgalikda, 1912-yil 20-iyulda Qo'qon shahrida "Qo'qon artistlar to'garagi" tashkil etilgan bo'lib, Hamza uning asoschilaridan biri edi. To'garakning maqsadi dramatik asarlarni o'rganish va ularni sahnalashtirish hamda san'at havaskorlarini unga jalb etishdan iborat edi. Bu davrda Hamzaning faoliyati, asosan, yangi o'zbek drama teatrini vujudga keltirishdan iborat bo'lgan. 1914-1916- yillar mobaynida u 18 dan ortiq adabiy –publistik asarlar yaratdi. Garchi o'sha davrda birinchi jahon urushi borayotgan bir jarayon bo'lishiga qaramasdan, hudud ma'rifatparvarlari faoliyatlari jadallashdi. Mazkur faollik natijasida, Turkistonda mahalliy yillarda gazeta-jurnallar va turli uyushmalar adadi ko'payib bordi va ilmsizlik, xurofot, dogmatik qarashlardan chekinib, rivojlanish, ma'rifat sari ishonchli odimlar tashlandi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, Jadidlar faoliyatining kichik bir tarmog'ini tahlil qilish bilan, bugungi kunda ta'lim jaayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan juda katta ma'lumotlar bazasiga ega bo'lishimiz mumkin hamda fan tarmog'ining barcha sohalarida foydalansa bo'ladigan amaliy ko'nikmalar yaratishda foydalanish mumkin. Avvalo muayyan xalq o'tmishga nazar solishi undan namuna olishi lozim, qolaversa, jadidchilik harakati ilm va g'oyalarni tarqatishda matbuotning ahamiyatini ta'kidlagan, gazeta va jurnallarni chiqarish orqali jadidlar o'z tarbiyaviy g'oyalarini keng ommaga yetkaza olganlar. Jadidlarning maktab, madrasa, matbuot, teatr san'ati kabi turli platformalar orqali olib borgan ilmiy-pedagogik faoliyati katta ijtimoiy-ma'rifiy ahamiyatga ega bo'lgan, ularning zamonaviy va ilg'or g'oyalarga urg'u berishlari, shuningdek, an'anaviy islom ta'limoti va zamonaviy ta'lim o'rtasidagi tafovutni betaraf etishga

qaratilgan sa'y-harakatlari Markaziy Osiyo jamiyatlarining intellektual va ma'rifiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Jadidlar matbuotdan o'z g'oyalari targ'ib qilish va kengroq auditoriyani qamrab olish uchun kuchli vosita sifatida foydalanarlar. Ular gazeta, jurnal va kitoblar orqali ta'lim-tarbiyaning ahamiyatini, taraqqiyotning qadriini, ijtimoiy islohotlar zarurligini keng ommaga yetkazib turganlar. Bu esa kitobxonlik madaniyati va intellektual faollikni rag'batlantirish bilan birga, aholi o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy yuksalishga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning Jadidlar, milliy o'zlik, istiqlol va davlatchilik g'oyalari " mavzusidagi xalqaro konferensiyasi ishtirokchilariga tabrigi//11.12.2023 (<https://president.uz/uz/lists/view/6919>)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida " PF-60-son Farmoni
3. Jumayev.M. Jadidchilik merosining munosib vorislari// Pedagog gazetasi №5 (1043) T.2024
4. Murodov A.I. Jadidlar ilmiy merosi asosida pedagogika oliy ta'lim tashkilotlari talabalarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish// falsafa.d.(PhD) diss T.2023
5. Ibrat I. Tanlangan asarlar// T.: "Ma'naviyat" ,2020. -34/35- betlar
6. Djurayev D.U. Turkiston xalq ta'limining tashkil etilishi va boshqarilishi nazariy asoslari (XIX-asr ikkinchi yarmi-XX-asr boshlari)//fan d.(DSc) diss T.2019
7. Hamroyev Sh.E. Jadid ma'rifatparvarlarining darsliklaridagi badiiy matnlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy tarbiyalash.// falsafa.d(PhD) diss. Qarshi.2009
8. Vohidova K. Is'hoqxon Ibrat// Fan va turmush-1995 №6 26-bet

Elektron resurslar:

<https://president.uz>

<http://www.tdpu.uz>

<http://natlib.uz>

<http://press.natlib.uz>